

*Колошук Н. Г., д-р філол. наук, проф.
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

Антиколоніальний дискурс у ліриці поетів «Інтинської школи»

У статті йдеться про лірику українських табірників ГУЛАГУ. Актуальність дослідження зумовлена суспільним і культурним значенням табірної поезії, а новизна – практичною відсутністю її наукового осмислення. Методологія ґрунтується на класичному літературознавстві (історико-літературний, біографічний методи, герменевтичні принципи тлумачення) та рецептивній естетиці. Мета: увести в науково-критичний обіг поняття «Інтинська школа» – своєрідний підпільний університет, пройдений багатьма видатними майстрами поезії під керівництвом Г. Кочура, визначивши місце її представників в історії української літератури та показавши на прикладах із лірики окремих авторів-табірників (Г. Кочур, В. Боровий, І. Гнатюк, М. Василенко) вагомість їхнього внеску в антиколоніальний дискурс української поетичної традиції. Гулагівська поезія пройнята патріотичними мотивами, наснажена почуттями високої громадянської відповідальності митця перед поневоленою Україною. Табірну лірику передусім варто оцінювати як унікальний екзистенційний людський досвід.

Ключові слова: табірна поезія, «Інтинська школа», андеграундна література, патріотичні мотиви, антиколоніальний дискурс.

Постановка проблеми та її значення. Табірна поезія, породжена вельми специфічними обставинами та об'єднана у віртуальну цілість особливими функціями й умовами побутування, існує в багатьох літературах колишнього СРСР. В Україні вона хоча й не вивчалася, не сприйнята як культурно-естетичний феномен нашої культури у ХХ ст., очевидно посідає масштабне місце з огляду на значний обсяг та непересічну цінність. Уже при першому знайомстві з українськими табірними антологіями, опублікованими за період незалежності, стає зрозуміло, що лірика табірників складає цілий материк андеграундної поезії, разюче відмінної від сучасної їй легально друкованої літературної продукції. Ні притаманні андеграундові теми, ні образи, ні мовностильова палітра не були можливі в підцензурній літературі аж до розвалу СРСР.

На нашу думку, цілком справедливую оцінку табірної поезії дав її російський збирач і публікатор Семен Віленський: «Без потаємної лірики в'язнів ГУЛАГУ історія радянського періоду вихолощується і значною мірою позбавляється головного змісту – якщо головною в історії вважати людину, її

життя й долю» [2, с. 5]. Однак і донині не всі персональні сторінки творчості табірних поетів опубліковані, а те, що оприлюднене, не привертає увагу читачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті йтиметься про не досліджену й не прочитану досі лірику українських табірників. Фактично її вивчення не переступило межу початкового етапу: збирання й публікації літературного та біографічного матеріалу, поява антологій та окремих відгуків на них. Оприлюднені крихти дають далеко не повне уявлення про створене в радянських концтаборах українськими в'язнями, однак найгірше те, що навіть опубліковане відоме поодиноким читачам. Критичні відгуки про феномен табірної поезії українською мовою поодинокі; монографічних досліджень чи дисертацій немає.

Актуальність дослідження зумовлена суспільним і культурним значенням табірної поезії, а новизна – практичною відсутністю її наукового осмислення. Адже, крім вступної статті Л. Тарнашинської до антології «Поезія із-за ґрат» (К., 2012), розвідки аналітичного змісту відсутні. Методологія нашого дослідження ґрунтується на класичному літературознавстві (історико-літературний, біографічний методи, герменевтичні принципи тлумачення) та рецептивній естетиці. Спираємося на літературознавчі та культурологічні дослідження близьких і суміжних тем – так звана «повернена література», повстанська поезія 1940-1950-х років, дисидентська творчість, персоналії авторів-в'язнів радянського режиму, зроблені науковцями, правозахисниками, культурно-громадськими діячами І. Дзюбою, М. Ільницьким, М. Жулинським, М. Коцюбинською, Г. Касьяновим, В. Овсієнком, М. Осадчим, Т. Салигою, Л. Сенником, М. Холодним, І. Яремчук (Роздольською) та ін.

Формулювання мети статті (**постановка завдання**): увести в науково-критичний обіг поняття «Інтинська школа», визначивши місце її представників в історії української літератури та показавши на прикладах із лірики окремих авторів (Григорій Кочур, Василь Боровий, Микола

Василенко, Іван Гнатюк) вагомість їхнього внеску в антиколоніальний дискурс української поетичної традиції.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих наукових результатів. Гулагівська поезія українською мовою створювалася трьома генераціями митців, частково відомих широкій публіці як «шістдесятники», оскільки їхній прихід до читача подеколи ставав можливим (хоча й проблемним) у роки «відлиги»: це 1) ті, хто прийшов та мав би прийти в літературу в кінці 1920-х чи на початку 1930-х (народилися ще в часи царизму), але потрапили під репресії у 1930-1940-х, як-от Іван Багряний, Василь Мисик, Григорій Кочур, Микола Сарма-Соколовський, Дмитро Паламарчук, Іван Савич тощо; 2) ті, хто не уник повоєнних репресій у 1940-1950-х (народжені у перші пореволюційні та у 1920-ті роки): Микола Самійленко, Галина Берізка, Василь Боровий, Володимир Косовський, Микола Василенко, Софія Малильо, Ярослав Гасюк, Зеновій Красівський, Іван Гнатюк та ін.; 3) народжені в 1930-1940-х дисиденти 1960-1980-х, із запізненням долучені до шістдесятницького покоління митців, оскільки змушені були творчо реалізуватися вже в тюрмі чи в таборі: Микола Дубас, Юрій Литвин, Іван Сокульський, Ярослав Лесів, Степан Сапеляк та ін. [див.: 6; 11; 12; 15; 16].

Спільне в їхніх долях те, що творчість, сучасна другому і третьому етапам національно-визвольного руху в Україні ХХ століття (1940-1950-ті роки – партизанська війна Української Повстанської Армії – та 1960-1980-ті – дисидентська боротьба), не могла бути легалізована в радянські часи після винищення попередників – митців «розстріляного відродження» 1920-1930-х років. Вона пройнята патріотичними мотивами, наснажена почуттями високої громадянської відповідальності митця перед поневоленою Україною. Через те й повернулася до читача та вивчена недостатньо (особливо спадщина представників першої та середньої зі вказаних генерацій), позаяк історія українського визвольного руху трактувалася упереджено, викликаючи спротив у наших сусідів – Росії та Польщі, але почасти й у співвітчизників.

Ідеї українського націоналізму донині тлумачаться з одіозних позицій, сформованих за часів СРСР, коли так званий «український буржуазний націоналізм» цілеспрямовано перетворювався на жупел, ярлик-страшило для дискредитації українських борців. До прикладу: у коментарях упорядника антології «Поэзия узников ГУЛАГа» (Москва, 2006) немає жодної згадки про українську лірику Опору вказаних періодів, усі репресовані у 1930-х роках автори представлені лише як жертви сталінського беззаконня, а не ідеологічні борці; репресованих пізніше митців-українців до антології не включено. Умовчання свідчить про мимовільний вияв «колективного несвідомого» з боку російської аудиторії [див.: 13]. Отже, головна проблема полягає у спотворенні до невпізнання картини повоєнної української літератури в очах реципієнтів. Шкода, що вітчизняні дослідники ще й досі не взялися заповнювати білих плям (чи, точніше, чорних провалів) у цій картині.

У 1993 році були видані дві українські табірні антології: «З облоги ночі» (упорядник Микола Самійленко) [6] та «Очима серця» (упорядник Василь Боровий) [11]. У 1990-1999 роках у Львові опубліковані дев'ять випусків альманаху «Біль» (упорядник Микола Дубас), де з'явилися вірші невідомих раніше поетів-табірників. Із 1992 року у Києві щорічно виходили один-два випуски часопису «Зона», видаваного ВУТПВІР – Всеукраїнським Товариством Політичних В'язнів і Репресованих. Із них перші 22 випуски підготовлені незмінним головним редактором Юрієм Хорунжим, завдяки якому утвердилася традиція розшукувати й публікувати поруч із відомими в літературі поетами – Григорієм Кочуром, Дмитром Паламарчуком, Іваном Світличним, Василем Стусом – раніше невідомих репресованих авторів різних поколінь. Табірна поезія в цих виданнях подана досить широко, але практично не отримала критичних відгуків: у поодиноких рецензіях на видання скупо згадувалося про авторів поетичних публікацій.

У 2012 році опублікована нова, найповніша з виданих українська антологія (більше 60 авторів, рахуючи й безіменних) – «Поезія із-за ґрат»

(упорядник Олена Голуб) [12]. Це перше зібрання, здійснене людьми, котрі не мали прямого стосунку до репресованих (укладачі попередніх видань – табірні поети; Ю. Хорунжий – син репресованого батька). У ній представлена головню поезія другої половини ХХ століття, створена тими, хто продовжили двохсотлітню традицію української тюремно-каторжанської лірики, біля витоків якої – Тарас Шевченко, Іван Франко, Павло Грабовський. На жаль, у супровідних довідках про авторів чимало неточностей, та й далеко не всі талановиті поети представлені. Більшість тих, що увійшли до антології, практично не відомі не те що широкому читачеві, а навіть літературознавцям. Зі спадщини деяких відомі проза чи переклади, а не власні вірші (Б. Антоненко-Давидович, Г. Кочур, Д. Паламарчук, М. Руденко, О. Бердник, М. Осадчий). Людмила Тарнашинська в передмові підкреслила, зокрема, «сакралізоване почуття любові до Батьківщини», яке пронизує вірші українських табірників і «виливається не стільки в зачудування її природними щедротами (хоча й це є), скільки в прогірчене відчуття національної проскрибованості, всезагальної недолі» [14, с. 15].

У 2015 році у Львові коштом жертводавців опублікована велика двомовна антологія «Щоб промінь волі не погас» (переклади з української на російську зробив воркутянин Марк Каганцов¹; упорядник та автор передмови – Романа Кюнцлі, дочка колишнього політв'язня Романа Петріва) [15], де поруч із відомими репресованими українськими поетами представлені більш як 70 поетів-табірників, чиї вірші перекладач відібрав із попередніх публікацій та антологій. У передмові йдеться про необхідність збереження й поширення їхньої спадщини, про її неперехідну цінність та нинішню актуальність: «Період чумного радянського середньовіччя, беріївської інквізиції, полювання на відьом, період репресій, страху, недовіри породив розквіт одного з найпрекрасніших мистецтв – високу “готичну” поезію, яка стала єдиним зв'язком між чистою мрією і жахливими буднями політв'язнів.

¹ Перше видання перекладів М. Каганцова з української табірної лірики здійснене у двомовній книзі «Я той, що духом не скоривсь», 2012 р. [16].

<...> Пропонована книга – перша спроба системної подачі поезії українських політв'язнів для російськомовного читача. Це спроба прориву в інформаційний простір Росії з її однобоким трактуванням подій, які стосуються українських визвольних змагань, що російською владою репрезентовані як націоналістичні. Поширення поезії українських борців за свободу України потрібне для усвідомлення усією світовою громадськістю, що діями українських вояків керувала не ненависть до чужої мови, культури, чужого народу, а любов до своєї землі» [10, с. 4-5]. Не зупиняємося наразі на неточностях цієї тези (зокрема на непотрібному евфемізмі «готична поезія», мимохідь запровадженому підзаголовком статті Л. Тарнашинської – «Готичний профіль ХХ століття» [14, с. 7]), зазначимо лише очевидне: стаття мало доповнює уявлення читачів про табірну поезію, оскільки спрямована на спостереження специфіки перекладу, рівень точності якого, безперечно, високий.

Той факт, що подібні видання в українському культурному просторі не мають резонансу і не призводять до розширення фахового літературознавчого зацікавлення, сприймається як показовий: співвітчизники продовжують не помічати табірну поезію. До прикладу: у ґрунтовній монографії Олени Галети «Від антології до онтології: Антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця ХІХ – початку ХХІ століття» (Київ, 2015) табірні зібрання не стали матеріалом жодного змістовно розгорнутого «інтелектуального сюжету», які презентувала авторка. Серед антологій, охарактеризованих нею як «архіви» та «мартирологи», не згадана жодна з «табірних», хоча «Поезія із-за ґрат» є в чималому «Списку літературних антологій»... поруч із зібраннями про котів, сновид, кохання чи футбол, яким приділено значно більше уваги в теоретичному викладі [див.: 3, с. 126-128, 537].

Назва «табірна лірика», на наш погляд, правомірна щодо митців із табірним минулим, хоча йдеться про їхню поетичну спадщину в цілому, включно із написаним або відновленим чи переробленим на «волі».

Визначення доцільне, оскільки після звільнення та навіть офіційної реабілітації їхня творчість продовжувалася за часів СРСР переважно в підпіллі.

Тут варто вказати на відмінність між табірною прозою та поезією: саме стосовно другої визначення вживається у прямому сенсі – створена в таборах, у той час як табірна проза писалася (винятки – рідкісні) *post factum*, тобто коли автори опинялися поза «зоною» чи в'язницею. Отже, визначення прози як табірної більшою мірою умовне й розмите: означає тему, яка стосується таборів, включно з белетристикою (*fiction*), написаною неочевидцями. Що ж до табірної поезії, то, незалежно від місця її народження – у тюрмі, таборі чи поза ними, ті, кого обминула така доля, написати чогось подібного не можуть, бо мають зовсім інші спонуки до творчості. Оскільки поезія передає найважливіше в пережитому людьми, табірну лірику розглядаємо як унікальний екзистенційний людський досвід.

Поети визначених нами табірних генерацій у переважній більшості залишалися поза легальним літературним процесом аж до розвалу СРСР, тобто в Радянській Україні їхня творчість була андеграундом. Однак, судячи за тодішніми та й нинішніми підручниками історії української літератури ХХ століття, ніякої табірної поезії просто не було – було «поэтов много, хороших и разных», репресовані серед них одиниці, табірна дійсність – лише маловідома й мимохідь вказана (або й не вказана) сторінка їхніх біографій. У дійсності ж українська культура повоєнних десятиліть через страхітливі масштаби репресій опинилася в катастрофічній ситуації, наслідки котрої відчутні донині – більш як через півстоліття після оприявлення Ю. Лавріненком трагедії «розстріляного відродження» у відомій антології. Підпільно створене в цей період і є табірною лірикою. У харківського поета Василя Борового у вірші «Молитва» (1953 р.) з посвятою закатованим побратимам – *«Тим – кого за слово Правди вбили, / Тим – кого за Слово розп'яли / Постаті із мордами горили, / Рицарі тюремної імлі»*, – та зверненням до України: *«Земле – поем неозвучених, / Земле – надій розвіяних,*

/ Земле – співців замучених, / Земле – творців розстріляних...» [11, с. 38] – нема образного перебільшення щодо масштабів наших історичних втрат та культурної катастрофи. Перші легально друковані шістдесятники чудово усвідомлювали провалля умовчань, яке розділяло їх із попередниками. «А люди питають: /– Де геніальні повісті? / Де думка епохи, весела й печальна? –/ Поїхала у закритому поїзді. / Похована на цвинтарі мовчання», – писала Ліна Костенко («Вирлооке сонце...») у 1960-х.

Отже, табірна андеграундна поезія повинна розглядатися як найвагоміша з'єднувальна ланка розірваного ланцюга української поетичної традиції у 1940-1950-х роках. І тут показовим є факт, що деякі з її представників входили до своєрідного мистецького об'єднання, яке, на наш погляд, можна назвати «Інтинською школою» (за аналогією з умовними назвами гуртків розпорошеної по світах української літератури – «Празька школа», «Нью-Йоркська школа», «Київська школа»). Ця невелика спільнота сформувалася у концтаборі біля міста Інта (Комі АРСР), згуртувавшись навколо авторитетного майстра поетичного слова – перекладача Григорія Кочура, який був учнем М. Зерова і прямим спадкоємцем модерної культури «неокласиків»; пізніше до неї долучилися й ті табірники, яких в Інті не було – як-от «колимчанин» Іван Гнатюк. Логіка в називанні кочурівського середовища «Інтинською школою» така: представники кількох генерацій митців, які гуртувалися навколо Кочура в таборі й опісля, є живою ниткою тяглості української поетичної традиції, яку історики літератури наразі ще не бачать – про це свідчать видані підручники, програми, енциклопедії, словники тощо. Наразі йдеться про громадянське звучання лірики поетів «Інтинської школи», яке заповнює прогалину у легально друкованій поезії, на позір сповненій сервілізму та словоблуддя.

У поетів повоєнної формації (до них відносимо представників двох перших із визначених генерацій) часто виникають аналогії сакрального та поетичного, успадковані як традиція від модерністської поезії 1920-х років. Однак вони втрачають мотив естетства і набувають трагічного

екзистенційного та громадянського змісту. Українські в'язні ГУЛАГУ усвідомлювали себе полоненими захисниками Вітчизни й української культури, що гинула в них на очах, але попри страшні втрати вони намагалися не втратити надію на її відродження: «...Розвалиться тюрма народів –/ І Мати зійде із хреста», – писав інтинський в'язень Микола Василенко у 1953-му («Мій зеківський притулок») [1].

Високий пафос, коли йшлося про Батьківщину чи покликання митця, був цілком доречний навіть у не схильних до громадянських декларацій естетів – передусім у самого Г. Кочура. «Я тих повинен бути голосом, / Чие дихання захололо», – так він визначив свою поетичну місію у «медитації» «Драконом дротяним поглинутий...», уклонившись попередникам-модерністам із «розстріляного відродження»: «...Косинки, Плужника і Зерова / Ім'я повік-віків святяться» [9, с. 12-13]. Загалом Кочур не був прихильником громадянської чи історіософської тематики: у збірці «Інтинський зошит» (видана в 1989; час створення віршів – роки неволі: 1943-1953) переважають естетико-філософська та інтимна лірика².

Зате повсякчасними були громадянські мотиви у ліриці його однотабірників Миколи Сарми-Соколовського, Миколи Василенка та колимського в'язня Івана Гнатюка (близького до ірпінського осередку Г. Кочура в 1960-1980-х роках)³. І. Гнатюк відновив свою табірну лірику переважно з пам'яті і видав кількома яскравими збірками в роки «перебудови» та «незалежності». У радянській Україні, більш-менш регулярно друкуючи «свавільно покалічене вислужливими редакторами» (за його власним визначенням [5, с. 796]), він залишався поза полем зору офіційної критики. Ще не повалилася твердиня тоталітарної імперії, як одна за одною з'явилися поетичні книги, котрі містили значну частку створеного ним у юності на Колімі: «Нове літочислення» (1990), «Хресна дорога»

² Докладніше про образний зміст та поетику «Інтинського зошита» Григорія Кочура йшлося в моїй доповіді на науковій конференції «Українське віршування в контексті європейської віршової культури» (28.09.2015, Київ).

³ Докладніше про перекладацьку працю І. Гнатюка та стосунки з «ірпінцями» йшлося в моїй статті 2014 р. [7].

(1992), «Правда-мста» (1994). Разом з інтимно-філософською лірикою тривалого підцензурного періоду, півтори десятком поем та пристрасною публіцистично-громадянською збіркою «Меч Архистратига» (2000) вони склали останню прижиттєву книгу поетичного вибраного І. Гнатюка – «Хресна дорога» (2004), над якою незадовго до смерті, змучений хворобами та злиднями, він ретельно працював, мислячи її своїм заповітом нащадкам. У короткому «Післяслові» (датованому 29.09.2003 р.) поет заявив про свою «авторську волю»: не передруковувати його віршів радянської доби, спотворених «невсипущою цензурою», і не посилатися на них, а лише на доопрацьоване в цій книзі, позаяк друкувався в умовах цензури, «щоб завдяки тим віршам мати можливість сказати правду нашому народові, будити його національну душу й історичну пам'ять» [5, с. 796].

Національні цінності та святощі як мотиви пам'яті, рідної землі, поваги до праці, до хліба, до батьків і традицій – провідні у цілій його творчості. Історична правда, показана І. Гнатюком про пережите ним та його родиною – схожою на тисячі родин, висланих із Західної України чи запроторених до ГУЛАГУ у другій половині 1940-х – здатна вразити будь-яку уяву: задовго до найсміливіших істориків та публіцистів він не лише сказав поетичним словом про злочини сталінізму та радянського тоталітаризму після Сталіна, а й не раз заявляв про перейдене Україною минуле як про винародовлення, етноцид та лінгвоцид.

Перша з п'яти частин вибраного має промовисту назву «Колимська Голгофа» і датування 1949-1956 рр. – у ній вміщено вірші-свідчення про найстрашніші табірні випробування: сонетний цикл «Колоче плетиво дротів», перша з поем – «Голгофа», вірш-декларація «Трагічне покоління» та інші – «Каторжани», «Смерть тирана», «Долини смерті», «Колима» тощо. Двадцятичотирирічним каторжанином він перефразовував Шевченка, сміливо даючи оцінку подіям та сучасникам:

*І околів божественний тиран,
Создавший благоденствие в Росії,*

*Але про це ніхто – від молдаван
До фінів – навіть писнути не сміє.
Він заморозив душі і уста –
Ніхто не вірить в смерть його неждану, –
На всіх язиках рабська німота
І нині ревно молиться тирану.*

(«Смерть тирана», 6.ІІІ.1953-1988) [5, с. 28; виділення авторське]

У поемі «Голгофа» (1954-1989) він показав долю ліричного героя-в'язня як становище цілої країни, називаючи її «рабською Руссю» і зухвало протиставляючи своє бунтарство всенародній покорі, яка стала звичним станом співгромадян у цілому СРСР:

*Всі закамарки пекла обійшов я,
Уздрів мільйони мучеників їх –
Страшну юдоль безправ'я і безмов'я!*

<...>

*Злочинний суд не відає презумпцій
Невинності – тут смертники усі:
І мудреці, і вроджені безумці.*

*Коли ж почує Бог на небесі
Ті мученицькі стогони й прокляття,
Що стали співом рабської Русі? [5, с. 64]*

Подальші розділи поетичної книги вибраного відповідають найважливішим етапам авторового життя після повернення з Колими, однак він не називав їх «волею»: «Потойбіч дійсності» (1956-1970), «Тільки слово...» (1971-1983), «Судний час» (1984-1990), «Кожний стукіт серця – Україна» (1991-2002). Поезія І. Гнатюка – і ліричний щоденник нелегкого повсякдення, і поеми як епічне осмислення минулого батьківщини (жодного разу в його свідомості вона не ототожнювалася з радянською імперією, лише – з Україною) – сторінка за сторінкою розкриває страждання героя-українця:

горе матері, зруйновану родину, занапащену землю, знекровлений народ, що напередодні та в час розвалу імперії вже змиряється з перспективою власної повільної (а найстрашніше – добровільної) смерті. У своїй поетичній хроніці Гнатюк то гостро й нещадно картав співвітчизників, то жалів їх, то побивався через нескінченні біди України: позбулися тирана (Сталіна) – й опинилися в болоті глухого застою, підірваного врешті вибухом Чорнобиля; дочекалися розвалу Союзу – та не стало снаги вибрати й відстояти путящу владу, не стало ума розпрощатися з ганебним минулим, відмовитися від ілюзій «братерства народів», розкрити правду про злочини й покарати злочинців. Він знав, що без радикального очищення в Україні немає майбутнього:

*Ми не здобудем видимістю правди
Святої волі, втративши права, –
Допоки буде правити Москва –
Безправними конатимемо завжди.*

(«Пересторога», 1.XI.1991) [5, с. 632]

Поет узяв на себе невдячну роль Касандри в ім'я загиблих побратимів, пам'ять про яких не давала йому спокою, спонукала опікуватися публікаціями тих, кому пощастило менше, ніж йому самому (їхні імена названо в автобіографічних книгах «Стежки-дороги» та «Бездоріжжя»), хоча власні підцензурні публікації приносили все більше прикрощів – згодом перипетії нерівного протистояння постануть одним із гострих конфліктів його першої прозової автобіографічної книги «Стежки-дороги» (1994-1996), в якій оповідач тоном простодушного простака розкаже не лише про трагічну молодість, а й про непривабливі будні літературного життя в Україні – «без'язикій колонії», чим викличе невдоволення багатьох завсідників літературних кулуарів. У ліриці його непримиренність виливалася в трагічний пафос:

*...Так боляче гаснуть, як душі померлих, можливо,
Моїх побратимів з колимських страшних таборів.
А їх же мільйони лежать в забутті, безіменно,*

*Ніким не оплакані – з номером замість хреста,–
Вони ще й тепер невмолимо приходять до мене
І крик безімення, мов палець, кладуть на уста.
Я знаю, що всі ще колись оживуть неодмінно,
Бо ж біль забуття не смертельний – перейде, як шок,
Хоч подумки, може, оплачеш ти їх, Україно,
Скropивши дорогу восковими слізьми свічок.*

(«Хресна дорога», 3.IV.1990) [5, с. 608]

У віршах І. Гнатюка, написаних у новій Україні, друкованих нарешті без втручання цензури, практично не змінилися ні лексика, ні тональність, ні пафос гірких пророцтв та тривожних застережень; натомість з'явилася символіка, зрозуміла сучасникам завдяки недавнім яскравим кінофільмам – «Покаяння» (1984) Тенгіза Абуладзе, «Убити Дракона» (1988) Марка Захарова за п'єсою Євгенія Шварца: *«Ще рано думати про свято / В саможертвній боротьбі, / Адже найтяжче подолати / Того дракона – у собі»* («Дракон», 11.XI.1991) [5, с. 635].

На шляху незалежності справдилися всі Гнатюкові пророцтва, зокрема те, що стало в нього лейтмотивом («Росія, хоч жили тягни, не примириться з тим, / Щоб скинула з себе одвічне ярмо Україна...» – «Перший український полк», 1990 [5, с. 606]) і якого так не хотілося чути сучасникам, котрих він гнівно картав:

Яничари та блазні

(Як їх терпить Господь!)

Вже й на хвалену гласність

Накидають оброть.

А юрма, як і завше

(Чи не з волі Москви?),

Боже слово поправши,

Оскверняє церкви.

Рідна мова – в зневазі:

Довели мудрії,–

Ще, дивись, в саркофазі

Замурують її.

Каменує пророків

І лестить торгашам,–

Все, не кліпнувши оком,

Перетворює в крам.

Україно, ну де ж та

*Довгождана майбутть? –
Яничари до решти
Все святе продадуть.*

(«Яничари», 23.V.1990) [5, с. 618-619]

Показником демократичних змін у роки незалежності могли би бути зрушення в культурному й мовному середовищі, однак поет ніяк не міг їх дочекатися: *«Не заведуть в облуду переміни, / Навпереміну – в рідну і в чужу, – / Я в Києві – столиці України – / Й тепер за Україною тужу»* (4-й вірш із циклу «Туга за Україною», 26.XII.1997) [5, с. 704]. Не змінилися й гнівні інтонації сатиричного бичування тих, кого він бачив ворогами власного народу на його ж землі: *«То ж ті самі чи їх нащадки, / Ті, що сіяли голод-мор, / Тягнуть жили з чужої грядки, / Тягнуть статки з чужих комор. / Ті, що ходять немов месії, / Обіцяючи людям рай, / І, не вірячи їм, з Росії / Виглядають московських зграй. / Імітуючи голос правди, / Дурять Бога й усіх святих, – / Ні, не може так бути завжди – / Мусить кара прийти й на них!»* («Не знаю, де я: вдома чи в неволі...» – 4-й вірш із циклу «Правда-мста», 21.VII.1993) [5, с. 670].

Ще далеко було до російсько-української війни на Донбасі, а поет відчував її глибинні мотиви: *«Мій тихий світе, Україно, / Красно і муко вікова, / За що так люто, так зміїно / Тебе ненавидить Москва? / Чого, як блудниця – месії, / Не любить імені твого / І так нестримно нависніє, / Коли хто згадує його?»* (2-й вірш із циклу «Правда-мста», 4.VIII.1993) [5, с. 668]. Як колись Шевченкові («Мені однаково, чи буду...»), з котрим у Гнатюка від початку творчого шляху була особлива спорідненість⁴, йому було тяжко вмирати у передчутті неминучих нових випробувань для Батьківщини:

*Не страшно вмерти – страшно, що в облуді
Увесь народ обернутий в раба.
Так хочеться хоч проблизком загину
Уздріти Суд Всевишнього, щоб тих,*

⁴ Див. докладніше у нашій статті: 8.

*Що продали і душу, й Україну,
Скарав за них святий Архистратиг.*

(«Я до недуги звик, як до спокути...» з циклу
«Погоня смерті», 20.VIII.1998) [5, с. 716]

У мемуарній книзі «Бездоріжжя» (2002) Гнатюк полемізував з охочими дорікнути йому за публіцистичні вірші останніх років: «Але хіба я сам шукаю теми для віршів чи публіцистичних записів? Теми – то не гриби, які треба шукати, – вони самі приходять до мене і мучать душу, поки не викричу їх у болючому слові, байдуже якому – поетичному чи прозовому. Якби я міг боротися з нинішньою страшною облудою й тими нелюдами, що прирікають нас на загибель, якимись іншими, дієвішими, засобами, то, може, взагалі не писав би нічого. Але писемне слово – це єдина зброя, якою я ще можу відстоювати правду і справедливість» [4, с. 158]. Поет пішов із життя у травні 2005 року, так і не заспокоївши свою зболену душу. На нинішній час майже нікого з його побратимів-табірників уже немає серед живих. А їхня патріотична лірика стає все актуальнішою у свідомості співвітчизників, для яких таки настав час непримиренного протистояння, як у вірші останнього з цих могікан – херсонця Миколи Василенка:

*Розір'яли йому душу,
вирвали горло і серце єдине,
а він гукає:
– Хай живе Україна!
Скрутили йому руки,
голодом очі виїли,
а він про єдине:
– Хай живе Україна!*

(«Стоїк», 1949) [1]

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Поезію старшого покоління українських шістдесятників, створену в ГУЛАЗІ, доцільно виділити в течії повоєнної літературної історії та розглядати як

андеграунд радянської доби. Наразі особливою сторінкою цієї нової історії бачиться «Інтинська школа» – своєрідний університет, пройдений багатьма видатними майстрами поезії під керівництвом уцілілого Майстра.

Табірна поезія – ні з чим не порівнянний духовно-естетичний феномен, оскільки вона породжена найтяжчими для людини випробуваннями, відрізняється від сучасної літератури «до-гутенбергівським» способом побутування та поширення чи збереження віршів – усною формою. Тим, хто звертався до поетичної творчості, вона допомагала відстояти власну духовну свободу перед тоталітарним Молохом і навіть вижити в буквальному сенсі – зокрема допомогла «колимчанинові» Іванові Гнатюку не лише вціліти на Колимі, а й довгі роки після неволі боротися з сухотами та до останнього подиху воювати з важким спадком колоніального минулого України. Виявлена табірниками в екстремальних умовах воля до творчості та збереження написаного дає підстави твердити: їхня поезія мала виконувати функцію сакрального слова – функцію молитви, оберегу, заклинання, псалма, пророцтва. Звідси й переважання громадянських та патріотичних мотивів, у яких ці поети не цураються піднесеності та трагічного пафосу, сатиричних інвектив чи публіцистичних закликів.

Список використаних джерел

1. Василенко М. О. Архітектура планиди : поезії (вибране) [Електронний ресурс] / Микола Олександрович Василенко ; передм. Дмитра Павличка // «Просвіта» Херсонщини. 2004. – Режим доступу : http://prosvilib.at.ua/publ/avtory/vasilenko_mo/arkhitektura_planidi_mvasilenko/14-1-0-56 (22.11.2015).
2. Виленский С. Предисловие / Семён Виленский // Пoesия узников ГУЛАГа : антология / сост. С. С. Виленский. – М. : МФД Материк, 2005. – С. 5-13.
3. Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця ХІХ – початку ХХІ століття : монографія / Олена Галета. – К. : Смолоскип, 2015. – 640 с.

4. Гнатюк І. Ф. Бездоріжжя / Іван Гнатюк. – Харків : Майдан, 2002. – 240 с., іл.
5. Гнатюк І. Ф. Хресна дорога : поетичні твори / Іван Гнатюк ; передм. Н. Кириленко. – Х. : Майдан, 2004. – 820 с.
6. З облоги ночі: Збірник невідомої поезії України 30-80-х рр. / упоряд. М. Самійленко. – К. : Укр. письменник, 1993. – 494 с.
7. Колошук Н. Г. Переклади з польської поезії у спадщині Івана Гнатюка / Надія Колошук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Філологічні науки. Літературознавство). – Луцьк, 2014 – № 9 (286). – С. 64-69.
8. Колошук Н. Г. Шевченківська традиція у поетичній творчості Івана Гнатюка / Надія Колошук // Волинь філологічна: текст і контекст : зб. наук. праць. Вип. 18 : Творчість Т. Шевченка: традиції і сучасність. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – С. 169-179.
9. Кочур Г. П. Інтинський зошит: Вірші 1945-1953 років / Григорій Кочур ; передм. В. Скуратівського. – К. : вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1989. – 40 с.
10. Кюнцлі Р. Від упорядника / Романа Кюнцлі // Щоб промінь волі не погас : вірші українських поетів у перекладі російською мовою Марка Каганцова = Чтоб луч свободы не погас : стихотворения украинских поэтов в переводе на русский язык Марка Каганцова / упоряд. і автор передмови Р. Кюнцлі ; ред. кол. : Р. Кюнцлі, Б. Рішняк, Ю. Сістер. – Львів : ТЗОВ НВФ «Українські технології», 2015. – С. 3-18.
11. Очима серця: Ув'язнена лірика / упоряд. В. І. Боровий ; худож. оформ. В. Є. Бондар. – Х. : Основа, 1992. – 384 с.
12. Поезія із-за ґрат : антологія / упоряд. Олена Голуб ; передм. Людмили Тарнашинської. – К. : Смолоскип, 2012. – 872 с.

13. Поэзия узников ГУЛАГа : антология / под общ. ред. А. Н. Яковлева ; сост. С. С. Виленский. – М. : МФД : Материк, 2005. – 992 с. – (Россия. XX век. Документы).
14. Тарнашинська Л. Б. Загратовані сонця. Готичний профіль XX століття / Людмила Тарнашинська // Поезія із-за ґрат : антологія / упоряд. Олена Голуб. – К. : Смолоскип, 2012. – С. 7-36.
15. Щоб промінь волі не погас : вірші українських поетів у перекладі російською мовою Марка Каганцова = Чтоб луч свободы не погас : стихотворения украинских поэтов в переводе на русский язык Марка Каганцова / упоряд. і автор передмови Р. Кюнцлі ; ред. кол. : Р. Кюнцлі, Б. Рішняк, Ю. Сістер. – Львів : ТзОВ НВФ «Українські технології», 2015. – 576 с., іл.
16. Я той, що духом не скоривсь... Вірші українських поетів – політичних в'язнів воркутинських та інтинських таборів = Я тот, чей дух не покорился... Стихи украинских поэтов – политических узников Воркутинских и Интинских лагерей в переводах Марка Каганцова / упорядники М. Я. Каганцов, Є. А. Лісова, А. А. Попов, Ю. І. Тагіров. – Воркута ; Инта ; Санкт-Петербург ; Киев : Изд. дом «Личности», 2012. – 478 с.

24.11.2015.

Колошук Н. Г. (доктор филологических наук, профессор Восточноевропейского университета имени Леси Украинки, г. Луцк) **Антиколониальный дискурс в лирике поэтов «Интинской школы».**

В статье идёт речь о лирике украинских лагерников ГУЛАГА. Актуальность исследования обусловлена общественным и культурным значением лагерной поэзии, а новизна – практическим отсутствием её научного осмысления. Методология основана на классических методах литературоведения (историко-литературный, биографический, герменевтические принципы истолкования) и положениях рецептивной эстетики. Цель: ввести в научный обиход понятие «Интинская школа» – своеобразный университет, пройденный многими выдающимися поэтами-лагерниками под руководством Г. Кочура, определив её место в истории украинской литературы и показав на примерах из лирики отдельных авторов (Г. Кочур, В. Боровый, И. Гнатюк, М. Василенко) важность их вклада в антиколониальный дискурс в украинской поэтической традиции. Гулаговская поэзия пронизана патриотическими мотивами, вдохновлена чувствами высокой гражданской ответственности художника перед порабощённой Украиной. Лагерную лирику стоит рассматривать как уникальный экзистенциальный человеческий опыт.

Ключевые слова: лагерная лирика, «Интинская школа», андеграундная литература, патриотические мотивы, антиколониальный дискурс.

Koloshuk N. G. (Prof. Ph.D., D.Sci., Professor of Lesya Ukrainka Eastern European National University in Luck) **Anti-colonial discourse in the lyric poetry of poets of “The Inta school”**. In the article speech goes about a lyric poetry of Ukrainian prisoners of GULAG. Research actuality is predefined community and cultural sense of camp poetry and a novelty is conditioned practical absence for it scientific comprehension. Methodology is based on classic literary criticism (historical-literary and biographic methods, hermeneutic principles of interpretation) and receptive aesthetics. Purpose: to enter in scientific critical circulation the concept “The Inta school” – this was an original university, by many prominent poets under the direction of G. Kochur. We determine the location of its representatives in history of Ukrainian literature and demonstrate it on examples from the lyric poetry of separate authors (G. Kochur, V. Borovy, I. Gnatyuk, M. Vasilenko) into the anti-colonial discourse of Ukrainian poetic tradition. The Gulag poetry is imbued by patriotic lyric images, by senses of high civil responsibility of artist before enslaved Ukraine. Foremost we can estimate a camp lyric poetry as unique existence human experience.

Keywords: camp poetry, “The Inta school”, underground flow in the Ukrainian soviet poetry, patriotic lyric images, anti-colonial discourse.